

**СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ У РІЗНИХ ТИПАХ ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
УКРАЇНИ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)**

У статті визначено типи жіночих навчальних закладів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., акцентовано увагу на меті та завданнях їх функціонування; схарактеризовано зміст та особливості організації навчально-виховного процесу в них.

Ключові слова: жіноча освіта, тип, початковий заклад, жіноча гімназія, єпархіальне училище, інститут шляхетних дівчат.

В статье выделены типы женских учебных заведений Украины второй половины XIX – начала XX ст., акцентировано внимание на цели и задачах их функционирования; охарактеризовано содержание и особенности организации учебно-воспитательного процесса в них.

Ключевые слова: женское образование, типы, учебное заведение, женская гимназия, епархиальные училища, институты благородных девиц.

In the article certainly types of womanish educational establishments of Ukraine of the second half XIX– to beginning of XX item, attention is accented on a purpose and tasks of their functioning; determine maintenance and features of organization educational-educate to the process in them.

Key words: womanish education, type, initial establishment, womanish gymnasium, diocese school, institute of noble maidens

Постановка проблеми. Система освіти України передбачає функціонування різних типів навчальних закладів, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти. Серед них окреме місце посідають суто жіночі. Вищезазначене зумовлює нагальну потребу розробки й законодавчого врегулювання як структури таких навчальних закладів, так і організації навчально-виховного процесу в них.

З огляду на це, надзвичайної актуальності набуває ретроспективне вивчення досвіду функціонування жіночих навчальних закладів України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема виявлення підходів до формулювання мети й організації навчання в закладах освіти такого типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення жіночої

освіти завжди була у полі зору науковців як минулого (О.Лихачова, К.Ушинський, І.Франко, Х.Алчевська, Т.Лубенець, С.Миропольський, С.Русова), так і сучасності (Э.Днепров, Р.Усачова, Н.Дем'яненко, О.Аніщенко, О.Друганова, О.Луцьянченко, О.Корх-Черба, О.Литвиненко, Т.Шушара та інші).

Водночас, враховуючи багатогранність досліджень з цієї проблеми, питання специфіки організації навчально-вихованого процесу у різних типах жіночих навчальних закладів України (друга пол. XIX – початок XX ст.) не стали предметом окремого наукового пошуку.

Мета статті полягає в опануванні та осмисленні педагогічних ідей та досвіду минулого щодо специфіки організації навчально-виховного процесу у різних типах жіночих навчальних закладах України, що може слугувати базою для організації сучасної системи навчання і виховання в середніх жіночих закладах освіти на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення історично-педагогічної літератури [1-8] дає підстави констатувати, що протягом другої половини XIX – початку XX ст. в Україні функціонували такі типи жіночих навчальних закладів: інститути шляхетних дівчат, єпархіальні училища, гімназії і прогімназії.

Як зазначається у Радянському енциклопедичному словнику [7], інститут шляхетних дівчат – тип жіночої освітньої установи в Російській імперії, який запровадив Іван Бецькой для дівчат шляхетного походження.

Зазначимо, що навчальні плани і програми інститутів шляхетних дівчат в основному мали схожі риси з програмою Маріїнських жіночих гімназій, але носили індивідуальний характер. У інститутах викладалися: закон Божий (православного, римо-католицького та лютеранського віросповідань); російська мова та словесність; історія (російська та всесвітня); географія (вітчизняна та загальна); арифметика та основи геометрії; фізика (загальні основи); природознавча історія; французька, німецька, польська мови; малювання та каліграфія. Головною метою жіночої освіти вважалося підвищення моральності й придбання знань, не стільки наукових, скільки загальних, «енциклопедичних», корисних у побуті. Саме тому великої уваги надавали викладанню

іноземних мов, музики, танців, світських манер, рукоділля.

У цих навчальних закладах увага зосереджувалася на «вихованні за допомогою освіти», тобто ставився акцент на підготовці жінки-матері-дружини, відкидаючи певні освітні стандарти, характерні для системи чоловічої освіти. З огляду на це, письменник Б. Лавренєв у спогадах характеризував ці заклади як «інкубатори освічених наречених»[4, с. 22].

Відповідно до загальної мети весь навчальний процес був спрямований на вирішення трьох основних завдань: фізичного вдосконалення, морального виховання, розумового розвитку. Значна увага приділялася предметам трудового циклу. Моральне виховання спрямовувалося на зміцнення у вихованок любові до праці й порядку, що відповідало їхньому призначенню в родині та суспільстві. Викладання основ наук і мистецтв (до них належало витончене рукоділля) мало на меті розумовий розвиток і виховання художнього смаку. Крім того, ставилася мета – ознайомити вихованок з технологією приготування їжі, шиття одягу, основними правилами ведення домашнього господарства. Дівчат вчили шити білизну і верхній одяг. Вони мали змогу практикуватися на «зразкових кухнях», відвідувати комори із харчовими продуктами. Згідно з навчальним планом на опанування рукоділлям у середньому відводилося дві години на тиждень у кожному класі.

Згідно зі Статутом жіночих навчальних закладів, підвідомчих канцелярії імператриці Марії Федорівни, до інституту дозволялося приймати не тільки дітей родових та особистих дворян, а й дівчат почесних громадян, купців першої гільдії. У 1863 році навчальний процес переводився з трикласного – прийом та випуск через кожні 2 роки, у семикласний – кожного року прийом та випуск. У результаті проведення освітніх реформ, починаючи з 1878 року, дозволялося приймати до інститутів шляхетних дівчат представниць усіх верств населення, але зміст навчальних програм не змінювався [2].

Узагальнюючи вищезазначене можна зробити висновки, що навчання у інститутах шляхетних дівчат носило загальний, «енциклопедичний» характер і було розраховане на формування жінки-матері-дружини, яка може підтримати світську бесіду і вести господарство.

Як відомо, у 1855 р. набув чинності "Статут середніх жіночих навчальних закладів", на підставі якого було створено єдину систему управління середніми навчальними закладами. Це дало можливість уніфікувати статuti, програми середніх жіночих навчальних закладів, упорядкувати каталог дозволеної для використання навчальної літератури.

У цей час виникають нові типи жіночих навчальних закладів – жіночі гімназії. Перша жіноча гімназія в Україні була відкрита у 1850 р. у Києві. Тривалість навчання становила 12 років, згодом – 9 років, а з 1860 року – курс навчання з підготовчим відділенням тривав сім років.

У процесі наукового пошуку встановлено, що жіночі гімназії у містах України створювались за зразком Петербурзьких гімназій (з 7-річним терміном навчання). Відкривалися вони на засоби Відомства установ імператриці Марії. До них приймалися дівчата усіх станів і віросповідань, що досягли 8 років. У 1879 була затверджена єдина і обов'язкова для всіх Маріїнських жіночих гімназій програма навчання. Навчальний курс був наближений до курсу навчання в інститутах шляхетних дівчат.

У 1870 році виникають нові гімназії Міністерства народної освіти – перейменовані в жіночі училища. Вони склалися з підготовчого (сім основних класів) і 8-го педагогічного класу. Перші 3 класи (інколи і більше) склали прогімназію і могли існувати як самостійний учбовий заклад. Курс навчання в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти був ґрунтовнішим, ніж в Маріїнських, але нижчим, ніж у чоловічих гімназіях. Тим, хто закінчив 7 класів видавали атестат на звання вчительки початкової школи, хто закінчив 8 класів – домашньої вчительки, а тим, хто отримав при цьому медаль – домашньої наставниці. Закінчення 8-го класу відкривало доступ до навчання на Вищих жіночих курсах без іспиту[1].

Показово, що названі жіночі гімназії були приватними, працювали за програмами Міністерства народної освіти й підкорялися попечителю навчального округу. Протягом 70-х роках ХІХ ст. було відкрито 23 таких гімназій, у тому числі 5 в Харкові. Проте у зв'язку з високою платою за навчання вчитися в них могли лише доньки спроможних батьків.

Результати наукового пошуку засвідчили, що у 1912-1913 рр. при Конотопській жіночій гімназії було відкрито педагогічний клас на 30 учнів для підготовки домашніх вчительок, які могли б працювати навіть сільськими вчительками. Цей клас був додатковим і навчання в ньому передбачалося на протязі року, а якщо потрібно то й на 2 роки. Ті, хто вступав до цього класу, повинні були мати в атестаті за 7 класів навчання оцінки не менше «4» з тих предметів, які обирали як головні для вивчення в педагогічному класі. Якщо учениця обирала один з предметів, з якого намагалася одержати звання домашньої вчительки або наставниці, то вивчала його в повному обсязі, який установлювався для чоловічої гімназії Міністерством народної освіти. Курс педагогіки у 7 класі жіночої гімназії включав такі питання: 1) із загальної педагогіки – про виховання фізичне, релігійне та розумове, 2) з дидактики – про педагогічну методику, 3) з методики – про прийоми вивчення та навчання читанню, письму, Закону Божому, рідній мові, арифметиці, елементарній географії. Перераховувались правила особистої гігієни, які потрібні для учениць як майбутніх виховательок. При цьому зверталась увага на питання харчування та підбору їжі для немовлят та дітей різного віку, догляду за шкірою, про відпочинок та рухи, а також розповсюджені дитячі хвороби. Відділ про розумове виховання включав відомості з психології та логіки. Виховання релігійне та моральне проводилось на прикладах давньої та новітньої практики, з посиланням на думки видатних педагогів різних часів. Особливу увагу приділяли способам навчання мові та арифметиці. Обов'язковими предметами були: Закон Божий, російська мова та словесність, математика, географія, історія, природнича історія, фізика, рукоділля та краснопіс. Необов'язковими – німецька та французька мови, малювання, педагогіка, гігієна, а також латинська та грецька мови. Під час навчання у 8 класі учениці готували конспекти та проводили уроки, що дозволяло їм після його закінчення мати право викладати у перших класах гімназії.

Отже, проведений науковий пошук дозволяє констатувати, що жіночі гімназії не лише сприяли вихованню жінки-господині, що було характерним для інститутів шляхетних дівчат, але й приділяли належну увагу педагогічній

підготовці вихованок.

Вивчення історико-педагогічних джерел [3; 6] засвідчило, що серед жіночих навчальних закладів у досліджуваний період окреме місце посідали єпархіальні училища. Згідно з радянським енциклопедичним словником, єпархіальні училища – середні жіночі навчальні заклади, що відкривались з 1843 року при єпархіях, головним чином, для дочок православного духовенства і знаходились у підпорядкуванні Синоду. Навчальний курс охоплював 6 класів, з 1900 р. було введено додатковий 7-й клас [7].

Підкреслимо, що жіночі єпархіальні училища проектувалися як трикласні з дворічним терміном навчання у кожному класі. Серед навчальних предметів перевага надавалась Закону Божому, церковному співу, читанню, слов'янській і російській мовам, граматиці, арифметиці, короткій російській історії та географії, рукоділлю та веденню домашнього господарства. При училищах приписувалося заводити сади, городи, утримувати худобу та птицю, знайомити вихованок з правилами догляду за дітьми та хворими, повідомляти знання про властивості лікарських рослин [3].

Окрім цього, вихованки мали знайомитися з природничими науками та музикою. Показово, що навіть у чоловічих духовних семінаріях музика вважалась тим предметом, який облагороджує почуття вихованців, розвиває у них естетичний смак. Жінка ж за своєю природою уявлялась натурою тоншою, артистичнішою, чуттєвішою, і з цим погоджувались усі, хто займався проблемою відмінностей між рівнями знань, потрібних жінці та чоловіку. Тому організатори ідеї створення жіночих єпархіальних училищ розуміли музику як предмет не менш жіночий, ніж, наприклад, рукоділля. Натомість іноземні мови (німецька й французька) для дочок священників першочерговими не вважалися, тому і вивчення їх у єпархіальних жіночих училищах спочатку не планувалось. Статут же 1868 р. дозволяв їх вивчення за бажанням [1].

Серед громадсько-соціальних функцій, які, на думку отців Церкви, могли виконувати вихованки духовного закладу, називали посади начальниць, наставниць і виховательок жіночих навчальних закладів, приватних будинків, сільських народних училищ чи виховательок нижчих класів закритих чоловічих

навчальних закладів, де вони мали брати на себе виконання функцій материнської опіки. Не заперечувала Церква і служіння жінки у званні акушерки, сестри милосердя чи на ниві благодійництва [6].

Але головною метою єпархіальних училищ було виховання матушки. «Бо тільки освічена дружина, – наголошувала Л. Єршова, – здатна морально підтримати свого чоловіка, тільки добре вихована матір спроможна прищепити дітям благородні манери та звички, тільки спеціальна духовна освіта й відповідне виховання могли допомогти дружині сільського священика – (матушці) – стати справжнім взірцем для темного люду російських провінцій» [6].

Узагальнюючи вищезазначене можна дійти висновку, що мета виховання майбутніх дружин духовних пастирів, священиків мала полягати у формуванні справжніх християнок і дружин, здатних створити приємне товариство своїм чоловікам, допомогти останнім у веденні парафіяльних справ, приготуванні ліків для хворих, вихованні власних дітей і веденні домашнього господарства. Тому освіта доньок парафіяльних священиків не передбачала знань з основ геометрії, фізики, природознавчої історії, французької, німецької, польської мов, малювання та каліграфії, які надавались у закладах для дворянських станів [6].

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що протягом другої половини XIX ст. – початку XX ст. в Україні функціонували такі типи жіночих навчальних закладів: інститути шляхетних дівчат, гімназії та єпархіальні училища. Організація навчального процесу в них набула специфічних рис, як-от:

- релігійна спрямованість навчання. У гімназіях, інститутах шляхетних дівчат, єпархіальних училищах першість у навчальному процесі належала закону Божому;
- основне місце посідали предмети естетичного циклу. Вважалося, що ці предмети облагороджують почуття вихованок, розвивають у них художній смак;
- значна увага приділялась предметам трудового циклу. Моральне виховання спрямовувалося на зміцнення у вихованок любові до праці й порядку, що відповідало їхньому призначенню в родині та суспільстві;

- перед вихованками ставилася чітка мета. Останні мали усвідомлювати свою соціальну роль: дружина, мати, господиня, а відтак знання, яких останні набували, мали забезпечити виконання цього призначення.

Література

1. Днепров Э. Д. Среднее женское образование в России: учебное пособие / Э.Д. Днепров, Р.Ф. Усачева Р. Ф. – М: Дрофа, 2009. – 272 с.

2. Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат півдня України другої половини ХІХ – на початку ХХ століття / В. А. Добровольська //Історичний архів: зб. наук. пр. – Миколаїв, 2009. – 200 с.

3. Єршова Л. Духовна жіноча освіта на Волині (сер. ХІХ – поч. ХХ ст.) /Л. Єршова // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 41-45.

4. Лавренев Б. Короткая повесть о себе: собрание сочинений / Б.Лавренев. – М, 1995. – Т. 8. – С. 21-29.

5. Лапчинская С. П. Вишнеградский Н. А. і його роль в розвитку жіночої освіти в Росії (1821–1872) / С.П. Лапчинський // Радянська педагогіка – 1962 – № 6. – С.15-18

6. Свящ. Лотоцький В. Духовна освіта для жінок на Волині (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Духовна освіта на Волині в ХІ – ХХ століттях: Збірник матеріалів богословської науково-практичної конференції з нагоди 20-ліття відновлення Волинської Духовної семінарії в м. Луцьку. – Луцьк: Вид-во Волинської духовної семінарії Київського патріархату Української православної церкви, 2010. – 180 с.

7. Советский энциклопедический словарь /Гл. ред. А.М. Прохоров; 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 1600 с., ил.

8. Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1974-1985.